

6. Нечто о религиозно-нравственном влиянии на прихожан жены пастыря // Руководство для сельских пастырей. – 1886. – № 42. – С. 169–180.
7. Об училищах девиц духовного звания. – СПб., 1866. – 156 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.– Спб, 1863. – Т. 38. – № 40287. – С. 211–214.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.– Спб, 1868. – Т. 43. – № 46271. – С. 254–261.
10. Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования / Д. Семенов // Русская школа. – 1893. – № 9,10. – С. 26–37.
11. Смирнов-Кутачевский А. Епархиальные женские училища / А. Смирнов-Кутачевский // Духовная школа. – М., 1906. – С. 287–315.
12. Царскосельское женское училище духовного ведомства (по поводу его 50-летия) // Церковные ведомости. – 1893. – № 41. – С. 1472–1481.
13. Чижевский И. Харьковское епархиальное училище в пятидесятый год его существования / И. Чижевский. – Харьков, 1904. – 57 с.
14. Шумський К.В. Духовно-навчальні заклади Таврійської єпархії (1859 – 1920 рр.) : дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.01 / Шумський Костянтин Володимирович. – Сімферополь, 2004. – 242 с.

Ервін Міден

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ЛИЗОГУБА

У статті висвітлено життя та діяльність відомого представника революційного руху другої половини XIX ст. у Російській імперії – Д. А. Лизогуба.

Ключові слова: Російська імперія, Д. А. Лизогуб, «Земля і воля», революційні народники.

Нащадок відомого українського козацько-старшинського роду Дмитро Андрійович Лизогуб народився 29 липня 1849 р. у містечку Седневі Чернігівської губернії [5, с. 119] в родині Андрія Івановича Лизогуба та Надії Дмитрівни, уродженої Дунін-Борковської. Мав двох братів – Іллю (1846 р.н.) [9, с. 143] та Федора (бл. 1863 р.) [5, с. 180].

Дитинство Д. А. Лизогуба минуло у седнівському маєтку дядька Іллі Івановича Лизогуба, який, не маючи власних дітей, запросив переїхати з маєтку у Куликівці (нині – село Городнянського р-ну) [13, с. 497] до Седнева родину молодшого брата. І. І. Лизогуб створив належні умови для всебічного розвитку своїх племінників. Вихованням дітей займався гувернер-француз [13, с. 498], тому першою мовою, якою оволоділи сини Андрія Івановича, стала саме французька. Цікаві спогади про дитинство Д. А. Лизогуба залишив Л. М. Жемчужников, який гостював у седнівському маєтку Лизогубів у 1854–1855 рр.: «У Андрея Івановича було два сина: Ілья і Дмитрій. Дмитрій тогдa еще был крошка, мне очень нравился, часто меня навещал; и я всегда приготавливал ему какое-нибудь лакомство. Митя, бывало, стоит около меня, долго смотрит, как я рисую. Лизогубы, узнав, что Митя повадился меня посещать и получать гостинцы, сказали ему, что нехорошо просить, и взяли с него слово, что просить он не будет. Приходит Митя, я рисую. Митя переминается с ноги на ногу и, наконец, говорит: «Лева, а Митя не просит». «Ах, какой милый Митя, – ответил я, – вот за то, что он не просит, я ему дам гостинца» [3, с. 162].

У 1860 р. Д. А. Лизогуб деякий час мешкав у свого дядька по матері В. Д. Дуніна-Борковського в Катеринославі й відвідував місцеву гімназію [13, с. 498].

На початку 1860-х рр. І. І. Лизогуб разом з дружиною Єлизаветою Іванівною виїхали за кордон. Перебуваючи в Дрездені, Є. І. Лизогуб небезпечно захворіла і на вимогу лікарів, зокрема, Л. І. Шрага – батька майбутнього українського громадського діяча І. Л. Шрага – з чоловіком та лікарем змушена була переїхати на південь Франції. Невдовзі до них перебрався зі своєю родиною й А. І. Лизогуб. Через кілька років, коли здоров'я Є. І. Лизогуб покращилось, І. І. Лизогуб прийняв рішення повернутися разом з дружиною, братом та лікарем Л. І. Шрагом до Седнева. Діти А. І. Лизогуба разом з матір'ю Надією Дмитрівною залишилися у Франції [13, с. 498].

Ймовірно, після того, як у 1864 р. помер А. І. Лизогуб [14, с. 401], а у 1867 р. – його старший брат І. І. Лизогуб [6, с. 116], Н. Д. Лизогуб змушена була повернутися разом з дітьми додому.

Протягом 1865–1868 рр. Д. А. Лизогуб навчався у коледжі Монпельє [2, с. 780], а в 1870 р. вступив до Петербурзького університету. Спочатку він обрав математичний факультет, але через рік перейшов на юридичний. Спочатку Д. А. Лизогуб винаймав гарну квартиру, мав лакея та кухаря. Однак, незабаром він познайомився з радикально налаштованими студентами, примкнув до нелегального гуртка, що кардинально змінило його життєву позицію. Після смерті матері у 1872 р. Д. А. Лизогуб разом з молодшим братом Ф. А. Лизогубом повернулись на Чернігівщину в маєток у Куликівці. [13, с. 498].

Під час навчання в університеті Д. А. Лизогуб налагодив зв'язки з редакцією відомого революційного журналу «Вперед», що видавався у 1873–1877 рр. [2, с. 780]. У 1874 р. він був притягнутий до відповідальності за приналежність до революційного гуртка братів М. О. Жебуньова, В. О. Жебуньова та С. О. Жебуньова. Д. А. Лизогуб був звільнений, проте цього було достатньо, щоб його ім'я фігурувало у «Справі щодо пропаганди революційних ідей в Імперії» 1877–1878 рр. [2, с. 780; 12], відомій як «Великий процес» або «Процес 193-х». На ньому вирішувалася доля 193-х учасників «ходіння в народ», котрі були заарештовані за революційну пропаганду у 1873–1877 рр.

У 1874 р. Д. А. Лизогуб не вніс плати за навчання і був виключений з університету. Натомість він виїхав за кордон, щоб встановити зв'язок між російськими та європейськими, переважно сербськими, революційними гуртками. Д. А. Лизогуб перебував за кордоном з травня по серпень 1874 р., жив у Парижі, Ліоні та Лондоні. Після повернення до Росії він був заарештований і відправлений до своїх маєтностей у Чернігівському повіті під нагляд поліції [2, с. 780]. Саме тоді Д. А. Лизогуб дійшов висновку про марність мирної пропаганди та необхідності «оголошення війни уряду».

Наприкінці 1874 р. Д. А. Лизогуб став членом-засновником революційно-народницького гуртка Л. Г. Дейча та І. Ф. Фесенка, створеного у Києві. Тут читались лекції з політичної економії по М. І. Зіберу з власними коментарями та доповненнями, провадилось ознайомлення з різноманітною літературою про так званих селян-«сектантів» (штундистів, молокан та ін.), серед яких планувалося проводити агітацію революційних ідей. План діяльності, опрацьований І. Ф. Фесенком, полягав у тому, щоб гуртківці, оволодівши професією і обравши за своїм бажанням ту чи іншу селянську громаду, оселились в ній та завоювали довір'я селян [8, с. 102–103].

У 1874 р. померла Єлизавета Іванівна, удова І. І. Лизогуба і остання власниця маєтностей Лизогубів, тому братам довелося ділити спадок, загальна вартість якого оцінювалася у 150 тис. рублів [16]. Села в Подільській губернії були продані, а землі на Чернігівщині розподілені [13, с. 497]. 6 червня 1875 р. у конторі чернігівського нотаріуса Г. Д. Краснопольського І. А. Лизогуб,

Д. А. Лизогуб та В. І. Греков, як опікун «малолетнього дворянина Федора Андреевича Лизогуба», закріпили розподіл спадку, за яким Д. А. Лизогуб одержав маєток Глібовку з землями у Чернігівському та Городнянському повітах, загалом понад 2.412 десятин [1].

У 1875 р. учасники гуртка Л. Г. Дейча та І. Ф. Фесенка були задіяні в агітації серед селянства. Розмах «ходіння в народ» у цей рік був значно слабший і революціонери почали замислюватися над причинами невдач, зробили спробу переглянути програму й тактику боротьби. «Дійове народництво» вступило у свою першу кризу, вихід з якої було невдовзі знайдено [8, с. 103].

У вересні – жовтні 1875 р. у Петербурзі відбувся другий з'їзд народників, на якому був присутній і Д. А. Лизогуб. Було досягнуто об'єднання революційних гуртків у «Союз революційних груп» і вироблено «деякий мінімум вимог, необхідних для членів партії» [8, с. 109].

Восени 1876 р. Д. А. Лизогуб став одним з організаторів таємного товариства «Земля та воля», що поклало на нього чималі обов'язки. Програма «Землі та волі» передбачала встановлення «зносин і зв'язків у центрах зосередження промислових робітників, заводських та фабричних» [8, с. 114]. В Україні землевольці не створили ні своїх груп, ні поселень, тут діяли лише окремі члени товариства Д. А. Лизогуб та В. А. Осинський [8, с. 115].

У 1877 р. Д. А. Лизогуб був притягнутий до відповідальності у справі про таємний гурток «Унія» в Полтаві, за звинуваченням у поширенні заборонених видань. Цей гурток народницького спрямування, що виник у 1874–1875 рр., об'єднував демократичну настроєну інтелігенцію та студентів, що в літні місяці проводили агітаційну роботу на Полтавщині [7, с. 925–926].

Д. А. Лизогуб почав реалізовувати свою спадщину задля підтримки революційного руху. Для цього йому довелося провести ряд фінансових операцій. Гроші для здійснення терактів він тримав за кордоном і передавав їх через управителя своїх маєтків В. В. Дригу.

У липні 1878 р. Д. А. Лизогуб був заарештований в Одесі і ув'язнений у місцевій тюрмі. Обставини склалися таким чином, що його доля вирішувалася під час так званого «Процесу 28-ми», який проходив в Одеському військово-окружному суді з 25 липня по 5 серпня 1879 р. [10]. На ньому до страти були засуджені С. Ф. Чубаров, Й. Я. Давиденко, С. Я. Віттенберг, І. І. Логовенко та Д. А. Лизогуб. Іншим 23 революціонерам-народникам смертна кара була замінена на каторгу або заслання [11].

Свідчення управляючого маєтностями Д. А. Лизогуба В. В. Дриги, який погодився співпрацювати з поліцією, не залишили суддям місця для сумнівів. Серед загального заціпеніння у залі суду, Д. А. Лизогуб був засуджений до смертної кари через повішення. На пропозицію врятувати своє життя клопотанням про помилування він відповів відмовою [10, с. 427].

Місцем страти було обрано «Скаковое Поле, около бойни» в Одесі. Програма страти передбачала процедуру виконання вироку, зазначалося про спорудження ешафоту, могили, саванів, трун, нагрудних дощок з написом «державний злочинець», арештантського одягу, підпиляних шпаг для позбавлення дворянства (Д. А. Лизогуб та С. Ф. Чубаров були дворянами). Не було забуто і попередження катові про доведення страти до кінця в разі обриву мотузки та інші подробиці [3].

10 серпня 1879 р. Д. А. Лизогуба повезли на страту разом з С. Ф. Чубаровим та Й. Я. Давиденком. Очевидці розповідали, що він був незворушно спокійний, навіть лагідна усмішка з'явилась на його обличчі, коли він звертався до друзів зі словами підбадьорення [10, с. 427].

На думку Р. О. Шувалова [15], поховали страчених революціонерів 10 серпня на території Карантинного кладовища. У наш час на тому місці розташований Одеський парк культури і

відпочинку імені Т. Г. Шевченка.

Смерть Д. А. Лизогуба сколихнула все передове суспільство Російської імперії. Л. М. Толстой присвятив цій трагічній події оповідання «Боже і людське», в якому вивів образ Д. А. Лизогуба під прізвиськом Синьогуб. Л. М. Жемчужников, який пам'ятав Д. А. Лизогуба ще маленьким хлопчиком, писав: «Це був не суд праведний та милосердний, а швидкий та жорстокий – немилосердне вбивство» [2, с. 162].

Джерела та література:

1. Выпись из крепостной Черниговскаго Нотариальнаго Архива книги по Городничьому уезду [Копія]. – 1875 (№ 2). – С. 158. – № 51. – [Зберігається у приватному архіві родини Киселів у смт Седнів].
2. Деятели революционного движения в России : Биобиблиографический словарь : Т.2 : Семидесятые годы : Вып. 2 : Ж–Л / Сост. А. А. Шилов, М. Г. Карнаухова. – М. : Всесоюзное общество политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1930. – С. 407–836.
3. Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого / Л. М. Жемчужников. – Л. : Искусство, 1971. – 448 с.
4. Забытые страницы истории. Карантин / На основе материалов Г. А. Калугина, Р. А. Шувалова [Електронний ресурс] // Думская. – Режим доступу до статті: <http://dumskaya.net/post/zabytye-stranicy-istorii--karan-tin-/author/>.
5. Коротенко В. В. Формулярний список про службу Федора Лизогуба (за документами Державного архіву Полтавської області) / В. В. Коротенко // Архіви України. – 2011. – Випуск 6 (276). – С. 179–183.
6. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник / В. Л. Модзалевский. – К. : Типо-литография С. В. Кульженко, 1912. – Т. 3. – 815 с.
7. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
8. Рудько М. П. Революційні народники на Україні (70-ті роки XIX ст.) / М. П. Рудько. – К. : Київський університет, 1973. – 208 с.
9. Самохіна Н. Рід Лизогубів в історії України / Н. Самохіна // Містечко над Сномом : Збірка статей і матеріалів. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – С. 124–150.
10. Степняк-Кравчинский С. М. Подпольная Россия / С. М. Степняк-Кравчинский. – М. : Гослитиздат, 1958. – Т. 2. – С. 668.
11. Троицкий Н. А. Безумство храбрых. Русские революционеры и карательная политика царизма 1866–1882 гг. / Н. А. Троицкий. – М. : Мысль, 1978. – 323 с.
12. Троицкий Н. А. Россия в XIX веке : Курс лекций / Н. А. Троицкий. – М. : Высшая школа, 1997. – 431 с.
13. Хирьякова Е. Воспоминания и некоторые сведения о Димитрии Андреевиче Лизогубе / Е. Хирьякова // Звенья: Сборники материалов и документов по истории литературы, искусству и общественной мысли XIX в. – М.–Л. : Академия, 1932. – Сб. 1. – С. 482–499.
14. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. – 1008 с.
15. Шувалов Р. А. Преданы вечному забвению / Р. А. Шувалов. – Одесса : ОКФА, 1998. – 95 с.
16. Ярхо В. Жрецы и жертвы террора : Народовольцы – «строители» народного счастья / В. Ярхо // История (Первое сент.). – 2004. – № 10–11. – С. 4–11; С. 15–21.